

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 316.334.4

Н. П. Осипова, доктор філософських наук, професор

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПІДХОДУ ДО МИРУ І ЗЛАГОДИ МІЖ НАРОДАМИ (до 290-річчя від дня народження Імануїла Канта)

У статті осмислена спадщина Імануїла Канта під кутом зору ідеї вічного миру. В ній обґрунтовується думка, що концепція І. Канта щодо вічного миру базується на такій єдності соціального, етичного і правового, при якому вічний мир виступає як неминучий результат перемоги розуму людства всупереч усім соціальним протиріччям і сутичкам, а сама концепція в силу її фундаментальності може розглядатися як один з наукових орієнтирів європейського підходу і до соціально-правових аспектів злагоди між народами.

Ключові слова: *вічний мир, злагода, громадянське суспільство, свобода, право, розум, моральність, доброчесність, імператив.*

Актуальність теми статті обумовлюється тим, що проблема миру і злагоди є однією із самих жагучих і неминучих. Ніщо так не стоїть у центрі уваги і суспільних наук, і громадської думки, як вона. Разом з цим слід наголосити, що мир і злагода — параметри існування реального суспільства, а це означає, що в ньому неминуче існування суперечностей і ворожнечі, які породжені відмінностями в соціальних статусах, мовах, релігіях, а також соціальними інститутами з інтересами, що не збігаються. Мир і злагода можуть виникнути за таких умов на засадах їх адекватного сприйняття членами суспільства. Одним із джерел такого сприйняття є Кантівське вчення про імперативи злагоди і миру. Такі імперативи, маючи світоглядно-правовий статус, цим не обмежуються, а мають і соціологічне значення, оскільки

можуть бути орієнтиром соціально позитивної поведінки окремих особистостей, спільнот і соціальних інститутів, різних народів, вони є соціально ефективними, попри всі бурхливі суспільні події.

Огляд літератури, що має відношення до теми статті, дозволяє зробити стосовно неї декілька висновків. По-перше, вона свідчить про ґрунтовну всебічну розробку проблем миру і злагоди, включаючи їх соціально-правовий аспект, самим Кантом [1; 2; 3; 4]. По-друге, Кантівська концепція миру і злагоди набуває життєвої сили у подоланні презентованих у літературі [5; 6] антагоністичних їй поглядів. По-третє, використана література засвідчує практичну цінність ідей І. Канта і фактичну реалізацію основної частини його поглядів на вічний мир і злагоду між народами як незворотний процес [7; 8; 9]. По-четверте, сумніви і незгода з ідеями І. Канта відбудовуються в руслі його пошуків парадигми вічного миру і злагоди [10; 11]. Одночасно слід відзначити, що джерела недостатньо акцентують увагу на органічній єдності ціннісного, соціального і практичного аспектів у долі ідей І. Канта.

Зважаючи на актуальність і стан розробки проблеми, *метою* статті є обґрунтування положення про те, що мир і злагода між народами як правове і соціальне явище є продуктом процесу засвоєння та реалізації ідей, які відбивають породжені розумом етичні і правові вимоги щодо функціонування держави і права, що досягнення вічного миру і злагоди між народами є суперечливим і протяжним у часі, але незворотним процесом, що веде до суттєвих соціальних змін у суспільстві.

Наднаціональна спільнота, що сформувалася в Європі, характеризується двома типами явищ. Це, перш за все, система цінностей і духовних настанов. До них належать, по-перше, дух вільної норми і критики, які орієнтовані на безмежні кількісно і якісно цілі; по-друге, творення нових, також необмежених ідеалів і цінностей стосовно як окремих людей, так і цілих народів, з їх орієнтацією на свободу, розум і діяльні вимоги до людини; по-третє, дарування кожною етнічною спільнотою (нацією), згідно з її ідеальними і реальними прагненнями, новій спільноті кращого, що є в нації [12, с. 316–317]. Другий тип явищ характеризується тим, що є притаманним громадянському суспільству і включає такі моменти: а) опосередкування *потреб* і задоволення *одиночного* шляхом його праці і шляхом праці задля задоволення потреб *всіх останніх*; б) дійсність *свободи* як усезагального, захист власності шляхом *правосуддя*; в) піклування про запобігання випадковості, що мається в цих системах, увага до особливого інтересу як до *загального* [11, с. 233].

Кант, формулюючи свій проект договору про вічний мир, фактично його передумовою вважає громадянське суспільство. Це видно із остаточної ст. 1 проекту договору; в ній вічний мир пов'язується із здатністю забезпечити

такий соціальний устрій, що базується «по-перше, на принципах свободи членів суспільства; по-друге, на основоположеннях *залежності* всіх від єдиного загального законодавства, і по-третє, на законі *рівності* всіх (як громадян держави)» [4, с. 10–11]. Поряд з цим, характеризуючи право народів, що прагнуть до вічного миру, він зазначає, що їх об'єднання гарантує зовнішнє *моє* і *твоє* держав, захист власності на державному рівні [3, с. 387], тобто виходить із фундаментальної ознаки громадянського суспільства. Подібний підхід до суспільства, в якому має розгортатися становлення вічного миру, обумовлює і систему висхідних понять для аналізу механізму, що ціннісно і соціально забезпечує таке становлення. Перш за все він розглядає *право* як сукупність умов, при яких волевиявлення однієї особи сумісне з волевиявленням іншої з точки зору всезагального закону свободи. При цьому під *особою* він розуміє суб'єкт, чий вчинки можуть бути йому поставлені в обов'язок. У свою чергу, *обов'язок* розглядається як вчинок, який хтось повинен здійснити, обов'язок — це матерія зобов'язальності. Відповідно з поняттям обов'язку він підходить до поняття *дії*, називаючи нею вчинок у тому випадку, якщо він підкорений законам обов'язковості і якщо особа розглядається у своїй обов'язковості у відповідності зі свободою волевиявлення [3, с. 244, 245, 253].

Кант особливо наголошує, що зв'язок людей як розумних істот і джерело дій здійснюється через притаманні цим діям об'єктивно обумовлені закони, сукупність яких у співвідношенні один до одного виступає як царство цілей. При цьому людина належить до царства цілей як його *член*, за умови, що вона підкоряється їм. Ставлення будь-якого вчинку до законодавства, в якому започатковані вимоги об'єктивних цілей, складає, за Кантом, зміст моральності. Але при цьому обов'язково необхідно, щоб особа як розумна істота і член людської спільноти могла розглядати саму себе як таку, що бере участь у встановленні всезагальних законів. Необхідність здійснювати дії за цим принципом виступає як практичний примус, тобто такий обов'язок, який за своєю природою стосується кожного члена царства цілей — і при цьому всім однаковою мірою [1, с. 211]. Аргументована Кантом необхідність усвідомлення взаємозв'язку між усезагальними законами в царстві цілей і обов'язками в ньому є основоположною ознакою регульованого особистістю або соціальною групою суспільного процесу. Вона виступає ключовою ланкою розуміння проблем злагоді між народами. У свою чергу, це співвідношення регулюється всезагальним правовим законом, який проголошує: «вчиняй зовнішнім чином так, щоб вільний прояв твого волевиявлення був сумісним із свободою кожного» [3, с. 204].

Підхід до права у широкому розумінні цього поняття починається з того, що суб'єкт його здійснення має волю або здатність вчиняти згідно з уяв-

ленням про закони у їх співвідношенні із свободою. Оскільки для виведення поступків із законів потрібен *розум*, то воля є не що інше, як практичне його використання. «Уявлення про об'єктивний принцип, оскільки він для волі виступає як повеління, називається велінням розуму, а формула веління — **імперативом**» [2, с. 185]. На практиці імператив зазвичай виступає в синтезі з максимою. Як суб'єктивний принцип максима включає в себе практичне правило, згідно з яким діє суб'єкт, на відміну від закону, що має внутрішню силу для нього як розумної істоти. Якщо максима є одночасно основоположенням згідно з тим, як людина повинна діяти, то вона набуває якості імперативу. У випадку, коли імператив не має в собі ніякої умови, окрім власного змісту, то він виступає як категоричний імператив. На відміну від гіпотетичного імперативу, стосовно якого заздалегідь невідомо, який буде його зміст, поки не дано його умови, категоричний імператив наперед відомий. Кант формулює такий основоположний імператив, що через вимоги до зобов'язальної поведінки особистості має правовий аспект: *«чини тільки відповідно до такої максими, керуючись якою в той же час ти можеш побажати, щоб вона стала всезагальним законом»* [2, с. 195].

Категоричний імператив, виражаючи обов'язковість, тим самим є і моральним, і практичним законом, оскільки він включає в себе не лише практичну необхідність, але й примус, тобто він може мати дозволяюче або забороняюче призначення, здійснення або невиконання якого виступає як обов'язок [3, с. 144]. Стосовно досягнення злагоди, оскільки вона формулює принцип волі, то злагода має спиратися на практичний імператив, який базується на положенні, що вільне і розумне єство існує як мета сама по собі: *«Чини так, щоб ти завжди ставився до людства й у своїй особі, і в особі іншого так, як до мети, і ніколи не ставився б до нього лише як до засобу»* [1, с. 205]. Стосовно цього імперативу особливо слід звернути увагу на зауваження Канта, що його здійснення має спиратися на формулу безумовно доброї волі.

Свобода як всезагальний принцип дій передбачає вибір, який, у свою чергу, з ціннісної і соціальної точки зору базується на системі дихотомій. Висхідною дихотомією у Канта виступає дихотомія «добро-зло». Згідно з Кантом, зло — це те, що руйнує злагоду людини: а) з вимогами вищої моральності; б) з навколишнім світом та його дійсністю, включаючи їх соціальний аспект; в) людини самої із собою [1, с. 196–198]. Необхідність злагоди людини особливо з навколишнім світом та його дійсністю має далекосяжний соціальний контекст, оскільки така злагода створює простір і одночасно виступає як рушійна сила соціально спрямованих дій. Тобто дій, які визначають соціальні статуси, прагнення, можливості, а врешті-решт,

і долю соціальних інститутів. Цей контекст повністю зберігає своє існування і значення також і у сфері миру та злагоди між народами.

Складна структура системи руйнівних засад, що породжують зло, обумовлює об'єктивну схильність людини до зла, оскільки вона на кожному кроці може порушити одну із зазначених форм злагоди. З цього приводу доцільно навести думку Гегеля про те, що природа зла є такою, що людина може, але необов'язково повинна його бажати [11, с. 184]. З точки зору джерел злагоди між народами, це положення можна розглядати як одне з ціннісних і соціальних обґрунтувань права, мета якого в даному випадку полягає в тому, щоб не допустити руйнації будь-якої із форм злагоди, тобто перетворення бажання можливості зла в його дійсність.

Відповідаючи на критику щодо утопічного характеру підходу до умов вічного миру, оскільки люди за своїми егоїстичними схильностями не здатні до такої піднесеної побудови відносин, Кант наполягав на тому, що будь-яка людина і держава врешті-решт є розсудливими, їх лише слід поставити у такі практичні взаємини і так організувати побудову відносин, щоб егоїстичні схильності взаємно паралізували одна одну. Тобто він не ставив питання про моральне переродження людей, а прагнув до того, щоб носії немирних намірів були поставлені в таке становище, при якому вони вимушені підкорятися примусовим щодо суб'єктивної волі законам, які забезпечують злагоду, тобто можливість взаємного існування. До цієї проблеми він не підходив абстрактно, визнавав існування ворожнечі, яка породжена відмінностями в соціальних передумовах життя, мовах і релігіях. Під кутом зору загроз у зв'язку з цим миру і згоді між народами він формулює дві гарантії, що, на його думку, нейтралізують зазначені джерела ворожнечі. Першою із них є зростання культури, поступове зближення людей і спрямування їх спілкування до більшої згоди на принципах, що передбачають не послаблення соціальних, економічних і культурних сил, які є у них, а їх рівновагу та активне змагання. Другою гарантією він вважав бажання економічного процвітання, притаманне кожному народу [4, с. 33–35].

Підхід до миру і злагоди між народами Кант здійснював з позицій не лише свободи і її реалізації, він включав до цих позицій розум та його вимоги. Цей підхід не завжди оцінювався так, як він того заслуговує. Наприклад, Гегель дуже стримано тільки згадував про його існування [11, с. 67], що з його точки зору виглядало певною непослідовністю, оскільки сам він сформулював відому парадигму співвідношення дійсного і розумного: *«що розумне, те дійсне; що дійсне, те розумне»* [11, с. 54]. Стосовно неї Гегель дав таке пояснення. По-перше, у повсякденному житті «дійсністю називають будь-яке існування, яким би воно не було перевертеним і швидкоплинним, всіляку химеру, оману, зло» [10, с. 90]. По-друге, «не заслуговує гучної назви

дійсного випадкове існування. Випадкове існування має не більшу цінність, ніж можливе, яке б однаково могло бути і не бути» [там само]. Висновок полягає в тому, що дійсним є лише те, що є необхідним і розумним.

Підсумовуючи погляди Канта на соціально-правові аспекти європейського підходу до миру і злагоди, слід особливо підкреслити, що вони базуються одночасно на гуманних і реалістичних засадах. Сам Кант це виразив у тому, що людина не свята, але людство повинно бути святим, і стосовно нього все що завгодно може бути використане як засіб, але тільки не людина, її свободи та права. Вона як розумна істота є метою сама по собі, завжди виступає суб'єктом закону, автономної своєї свободи, без чого неможливі ні мир, ні згода. Зважаючи на це, сформульовані Кантом статті щодо закону про вічний мир можуть вважатися імперативами становлення злагоди між народами і державами. Це стосується в першу чергу таких положень [4, с. 9, 10, 11, 22, 23]:

– «жодна держава не повинна насильницьки втручатися в політичний устрій та управління іншої держави»;

– «державні борги не повинні використовуватися для цілей зовнішньої політики»;

– «жодна держава під час сутички не повинна вдаватися до таких засобів, які зробили б неможливою взаємну довіру в майбутньому»;

– «у відповідності з розумом у відносинах держав між собою не може існувати ніякого іншого шляху вийти із стану постійної війни, ніж зречтися подібно окремим людям своєї дикої (беззаконної) свободи»;

– «всесвітньо-громадянське право повинно бути обмеженим умовами всезагальної привітності, яка розглядається як право кожного чужинця на те, щоб той, на чю землю він прибув, поведився б з ним, як з ворогом».

Право, послідовно засноване в тому числі і на цих положеннях як на практичних імперативах, неминуче стане джерелом фундаментальних соціальних зрушень на шляху злагоди і процвітання народів, оскільки воно породжувало і породжує новий тип суб'єкта спільнот міжнародного рівня, а також держав, налаштованих на мир і згоду між народами.

Обґрунтування І. Кантом реальності миру та злагоди на засадах європейського підходу із соціальної точки зору виступає як вираз генезису соціальних зрушень, що є неминучими внаслідок здійснення прагнень до злагоди. Цей генезис має три складових. Перша із них, прелімінарна (попередня), включає в себе цінності та моральні аспекти бажаних змін у стані людини й у відносинах між народами. Другою складовою є констатуюча, тобто опанування нових цінностей, пов'язаних із миром і згодою між народами, сферою правових відносин. Третя складова включає в себе реальні зміни в соціальних відносинах та у функціонуванні соціальних інститутів на за-

садах їх адекватності відносинам миру і злагоди. Згідно з європейською дійсністю соціальним і духовним носієм нових соціальних прагнень є людина, сформована новими цінностями, правами і свободами.

Конституція Європейського Союзу, яку прийнято у Римі 29 жовтня 2004 р. і яка ратифікується всіма членами Європейського Союзу окремо, свідчить, що реальний генезис змін у суспільних відносинах при здійсненні миру і злагоди відбувається саме так. У ч. 1 Конституції формулюється мета та компетенція Союзу і цінності, на яких вони базуються. Зокрема в ст. 1–3 зазначається: «Союз ставить за мету сприяти миру, своїм цінностям і добробуту своїх народів» [7]. У ч. 2 (Хартія Союзу про основні права) цінності і мета набули такого правового виразу, щоб вони могли стати реальними нормами життя як спільноти в цілому, так і окремих особистостей. Третя частина охоплює норми політики і функціонування Союзу, що базуються на принципах миру і злагоди. Провідними складовими цієї частини є формулювання основоположних вимог до економічної, соціальної і управлінської сфер.

Висновки. Концепція миру і злагоди між народами, що започаткована Імануїлом Кантом, відбиваючи європейський підхід до проблеми миру і злагоди між народами, може бути органічною частиною світоглядних засад як окремої людини, так і всіх людських спільнот аж до людства в цілому стосовно цієї проблеми. Ця концепція базується на єдності ціннісного, соціального і правового. Ціннісне і правове, що втілює в собі категоричний імператив при реалізації його стосовно відносин між державами і народами, створює простір і реальні можливості для їх соціального розвитку. Подібний підхід Канта до співвідношення ціннісного, правового і соціального в процесі реалізації вимог до миру і злагоди між народами витримав перевірку часом, про що свідчать засади, на яких базуються Організація Об'єднаних Націй і Європейський Союз, принципами яких є існування і забезпечення злагоди між народами як визначальної передумови їх процвітання.

Питання миру і злагоди між народами і державами набули всесвітнього закономірного незворотного характеру. Зважаючи на це, актуальними і світоглядно, і практично були б дослідження щодо співіснування Кантівського підходу цих питань як виразу європейськості з підходами інших цивілізацій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кант И. Основоположение метафизики нравов / И. Кант // И. Кант. Соч. в 8 т. Т. 4. – М. : Чоро, 1994. – С. 153–247.

2. Кант И. Критика практического разума / И. Кант // И. Кант. Соч. в 8 т. Т. 4. – М. : Чоро, 1994. – С. 373–565.
3. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант // И. Кант. Соч. в 8 т. Т. 6. – М. : Чоро, 1994. – С. 224–541.
4. Кант И. К вечному миру. Философский проект / И. Кант // И. Кант. Соч. в 8 т. Т. 7. – М. : Чоро, 1994. – С. 5–56.
5. Кант И. О мнимом праве лгать из человеколюбия / И. Кант // И. Кант. Соч. в 8 т. Т. 8. – М. : Чоро, 1994. – С. 256–262.
6. Макиавелли Н. Государь / Н. Макиавелли ; пер. с ит. – М. : Планета, 1990. – 84 с.
7. Конституция Европейского Союза (проект) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://eulaw.edu.ru/documents/legislation/uchred_docs/proect_conts_es.ht.
8. Конституції нових держав Європи та Азії. – К. : Укр. правн. фундація. – Право, 1996. – 544 с.
9. Устав Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents/charter/index.shtml>.
10. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук. Т. 1. Наука логики / Г. В. Ф. Гегель : пер с нем. Э. П. Ситковского. – М. : Мысль, 1975. – 452 с. (Филос. наследие)
11. Гегель Г. В. Ф. Философия права / Г. В. Ф. Гегель: пер. с нем. ; ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсесянц. – М. : Мысль, 1990. – 524 с. (Филос. наследие)
12. Гуссерль Э. Кризис европейского человечества и философия / Э. Гуссерль ; пер. с нем. Н. А. Колпаковой и Т. Н. Пранченко // Культурология. XX век. Антология. – М. : Юрист, 1995. – С. 297–331.

СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ ЕВРОПЕЙСКОГО ПОДХОДА К МИРУ И СОГЛАСИЮ МЕЖДУ НАРОДАМИ (к 290-летию со дня рождения Иммануила Канта)

Осипова Н. Ф.

В статье осмыслено научное наследие Иммануила Канта под углом зрения идеи вечного мира. В ней обосновывается мысль о том, что концепция И. Канта о вечном мире базируется на таком единстве социального, этического и правового, при котором вечный мир выступает как неизбежный результат торжества разума человечества вопреки всем социальным противоречиям и столкновениям, а сама концепция в силу ее фундаментальности может рассматриваться также как один из научных ориентиров европейского подхода к социально-правовым аспектам согласия между народами.

Ключевые слова: вечный мир, согласие, гражданское общество, свобода, право, разум, мораль, нравственность, императив.

SOCIAL AND LEGAL ASPECTS OF THE EUROPEAN APPROACH TO PEACE AND HARMONY BETWEEN NATIONS (TO THE ANNIVERSARY OF IMMANUEL KANT)

Osypova N. F.

The article is meaningful Immanuel Kant scientific heritage from the standpoint of the idea of eternal peace. It substantiates the idea that I. Kant's concept of the eternal world based on such unity of social, ethnic and legal, in which eternal peace appear as the inevitable result of the triumph of all humanity mind against social contradictions and clashes and the very concept because of its fundamentality can be considered as one of the scientific landmarks of European approach to the social and legal aspects of the agreement between the nations.

Key words: *eternal peace, harmony, civil society, freedom, law, reason, morality, ethics, imperative.*

УДК 340.12+1:316.3

I. I. Коваленко, кандидат філософських наук, доцент

ГРОМАДЯНСЬКА КУЛЬТУРА ТА ЗАСОБИ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

У статті громадянську культуру розглянуто в контексті загальної специфіки інформаційного суспільства. Проаналізований вплив засобів масової інформації на формування громадянської позиції членів суспільства. Показані особливості формування морально-громадянської парадигми на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Ключові слова: *громадянська культура, інформаційне суспільство, моральна цінність.*

Сьогодні одним з **актуальних дослідницьких завдань** стає глибоке філософське осмислення проблеми розвитку громадянської культури та функціонування базових моральних цінностей в інформаційному суспільстві. В умовах бурхливого розвитку інформаційних технологій, конвергенції комп'ютерних систем та комерціалізації засобів масової інформації особ-